

ТЕМА 2. ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА КОРУПЦІЙНИХ ТА ПОВ'ЯЗАНИХ З КОРУПЦІЄЮ ПРАВОПОРУШЕНЬ ЗА СФЕРАМИ ПРОЯВУ

1. Корупційні злочини у сфері службової діяльності.
2. Корупційні злочини у сфері господарської діяльності.
3. Корупційні злочини у діяльності правоохоронних органів
4. Корупційні злочини у політичній сфері.

1. Корупційні злочини у сфері службової діяльності.

Корупція розглядається як пряме використання посадовою особою прав, пов'язаних з його посадою, з метою особистого збагачення, характеризується прийняттям протиправного рішення посадовою особою, що дає можливість одержання певних благ іншою стороною, а посадова особа при цьому отримує неправомірну вигоду.

Посадові особи, що перебувають на державній службі, за своїм посадовим станом є розпорядниками ресурсів, що безпосередньо їм не належать (бюджетні кошти, державні замовлення та пільги, об'єкти державної власності, соціальні, освітні, медичні послуги, що надаються за рахунок держави, тощо).

Серед корупційних злочинів у сфері службової діяльності можна виокремити такі:

- 1) зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України);
- 2) зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно- правової форми (ст. 364-1 КК України);
- 3) зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги (ст. 365-2 КК України);
- 4) прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК України);
- 5) підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 368-3 КК України);
- 6) підкуп особи, яка надає публічні послуги (ст. 368-4 КК України);

- 7) незаконне збагачення (ст. 368-2 КК України);
- 8) пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі (ст. 369 КК України);
- 9) зловживання впливом (ст. 369-2 КК України).

Службовими особами є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також обіймають постійно чи тимчасово в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на державних чи комунальних підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною особою підприємства, установи, організації, судом або законом.

Службовими особами також визнаються посадові особи іноземних держав (особи, які обіймають посади в законодавчому, виконавчому або судовому органі іноземної держави, у тому числі присяжні засідателі, інші особи, які здійснюють функції держави для іноземної держави, зокрема для державного органу або державного підприємства), а також іноземні третейські судді, особи, уповноважені вирішувати цивільні, комерційні або трудові спори в іноземних державах у порядку, альтернативному судовому, посадові особи міжнародних організацій (працівники міжнародної організації чи будь-які інші особи, уповноважені такою організацією діяти від її імені), члени міжнародних парламентських асамблей, учасником яких є Україна, та судді і посадові особи міжнародних судів [51].

Основна відмінність між посадовою та службовою особами полягає в обсязі повноважень та характері виконуваних функцій. *Службова особа* — це ширше поняття, що охоплює персонал, який виконує будь-які службові обов'язки. *Посадова особа* — це службова особа, яка наділена організаційно-розпорядчими або адміністративно-господарськими функціями, займаючи керівну посаду.

Ключові відмінності:

Поняття: *Службова особа* є загальним поняттям, тоді як *посадова особа* є вужчим, спеціальним терміном.

Функції: Посадова особа завжди має організаційно-розпорядчі (керівництво, прийняття рішень) або адміністративно-господарські (управління майном) функції. Службова особа може виконувати менш значущі обов'язки, не пов'язані з керуванням.

Державна служба: Державний службовець є службовою особою, але не завжди є посадовою, якщо не займає керівну посаду.

Відповідальність: Посадові особи несуть суворішу відповідальність, включаючи кримінальну, за зловживання владою.

Зазвичай, посадова особа — це керівник, заступник або особа, яка приймає рішення, у той час як службова особа — будь-який працівник, що діє від імені органу чи підприємства.

Зловживанням владою є умисне використання службовою особою, яка має владні повноваження, *всупереч інтересам служби* своїх прав щодо пред'явлення вимог, а також прийняття рішень, *обов'язкових для виконання іншими* фізичними чи юридичними особами. Зловживати владою може як представник влади, так і службова особа, яка виконує організаційно-розпорядчі обов'язки ( ), оскільки остання також має владні повноваження, що розповсюджуються на підпорядкованих їй осіб.

Зловживання службовим становищем — це будь-яке умисне використання службовою *особою всупереч інтересам служби* своїх прав і можливостей, пов'язаних з її посадою. У цілому зловживання, службовим становищем — це більш широке поняття, воно охоплює зловживання владою, оскільки використовувати *всупереч інтересам служби* службова особа може і владні права та можливості, якщо вона ними наділена.

Зловживання владою або службовим становищем передбачає наявність взаємозв'язку між службовим становищем винного і його поведінкою, яка виражається в незаконних діях або бездіяльності. Службова особа при зловживанні у будь-якій формі прагне скористатися своїм службовим становищем, яке передбачає як **наявність** *Передбачених законами та іншими нормативно-правовими актами повноважень* (прав і обов'язків), так і **наявність фактичних можливостей**, які надає їй сам авторитет посади (її загально визнана вага, важливість, впливовість).

Словосполучення **всупереч інтересам служби** передбачає, що службова особа не бажає рахуватися з покладеними на неї законом чи іншим нормативно-правовим актом обов'язками, діє *всупереч їм*, не звертає увагу на службові інтереси.

Під **інтересами служби** слід розуміти, насамперед, інтереси держави взагалі, і крім того, інтереси певного органу, підприємства, установи або організації, що не суперечать, не протиставляються інтересам держави. Тому дії службової особи, вчинені у вузьковідомчих інтересах на шкоду загальнодержавним інтересам чи інтересам інших підприємств, установ та організацій, також можуть визнаватися вчиненими всупереч інтересам служби [42].

В практичній діяльності поширеними злочинами щодо зловживання владою або службовим становищем є: незаконна експлуатація праці підлеглих в особистих інтересах; зловживання службовим становищем у процесі приватизації державного майна, реєстрації суб'єктів господарської діяльності, видачі ліцензій на право зайняття такою діяльністю; нецільове використання фінансових коштів, службових приміщень, обладнання, транспорту; потурання злочинам та їх приховування тощо. У всіх цих випадках діяння кваліфікується за ст. 364 КК України лише за умови, якщо відповідальність за його вчинення не передбачена іншими – спеціальними нормами КК України (ч. 2 ст. 149, ст. 159, ч. 2 ст. 191, ст. 210, ч. 2 ст. 256, ч. 2 ст. 308 та ін.).

Службові особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 364-1 КК) – це особи, які постійно чи тимчасово обіймають на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з використанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом чи повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом.

Організаційно-розпорядчими (ст. 364-1 КК) є **функції** щодо здійснення керівництва галуззю промисловості, трудовим колективом, ділянкою роботи, виробничою діяльністю окремих працівників на підприємствах, в установах чи організаціях. Такі функції здійснюють, зокрема, керівники міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, державних, комунальних підприємств, установ і організацій, громадських об'єднань, їх заступники, керівники структурних підрозділів (начальники цехів, завідувачі відділами, лабораторіями), особи, які керують ділянками робіт (майстри, виконроби, бригадири) тощо. Саме момент службової підлеглості є вирішальним для відмежування службових осіб від рядових працівників.

Адміністративно-господарськими (ст. 364-1 КК) є **функції** щодо управління або розпорядження державним чи комунальним майном, що

припускає встановлення порядку його збереження, використання, переробки, реалізації, забезпечення контролю за цими операціями тощо. Такі функції в тому чи іншому обсязі виконують начальники планово-господарських, постачальницьких, фінансових відділів та служб, завідуючі складами, магазинами, майстернями, ательє, керівники відділів підприємств, відомчі ревізори та контролери тощо [113].

Корупційними діями є: використання службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей; прийняття обіцянки / пропозиції неправомірної вигоди; обіцяння, пропонування чи надання неправомірної вигоди; одержання неправомірної вигоди. Зазначені дії, за винятком одного з них – прийняття обіцянки / пропозиції неправомірної вигоди, – визнані в Україні корупційними злочинами.

Безпосереднім об'єктом злочину може бути, поряд з державним чи громадським управлінням, відносини власності, система господарювання, особа, громадська безпека, деякі інші важливі цінності, блага.

Предметом корупційного злочину у сфері службової діяльності є неправомірна вигода. У складах корупційних злочинів предмет визначено таким чином: неправомірна вигода (статті 364-1, 365-2, 368, 368-2, 368-3, 368-4, 369, 369-2 КК України); майно, право на майно, дії майнового характеру (злочини, передбачені іншими розділами КК України, зокрема ч. 2 ст. 189 КК України).

Неправомірна вигода – це грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру, які обіцяють, пропонують, надають або одержують без законних на те підстав [51, ст. 368].

Головним у визначенні посадових злочинів є ознаки суб'єкта – посадової особи.

Суспільно-небезпечне діяння може бути визнано посадовим злочином тільки в тому випадку, якщо воно вчинене особою, тобто особою, була наділена повноваженнями представника влади або яка виконувала обов'язки, пов'язані з організаційно-розпорядчими або адміністративно-господарськими функціями. Якщо на певну особу в установленому порядку такі обов'язки покладені були, то ця особа не може бути відповідальним за посадові злочини.

Корупційні злочини у сфері службової діяльності, залежно від суб'єкта, закон поділяє на чотири групи:

1. службові особи, які функціонують у сфері управління державного органу та органи місцевого самоврядування, на державних і комунальних підприємствах, установах, організаціях (статті 364, 365, 366, 366-1, 367, 368, 368-2, 370 КК України);

2. службові особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. ст. 364-1, 366, 367, ч. 3 ст. 368-3, 370 КК);

3. аудитори, нотаріуси, оцінювачі, інші особи, які не є державними службовцями, посадовими особами місцевого самоврядування, але які здійснюють професійну діяльність пов'язану з наданням публічних послуг, у тому числі послуг експерта, незалежного посередника, третейського судді (під час виконання цих функцій) (ст. ст. 365-2, ч. 3 ст. 368-4 КК);

4. загальні суб'єкти (ч. 1 ст. 368-3, ст. 369, ст. 369-2 КК).

Посадовими називаються злочини які вчиняються посадовими особами з використанням наданих їм законом прав і повноважень на шкоду інтересам служби, невиконання або неналежне виконання ними своїх посадових обов'язків. Всі посадові злочини посягають на державне чи громадське управління як певну систему суспільних відносин.

2. Корупційні злочини у сфері господарської діяльності.

Корупційні злочини у сфері господарської діяльності – це передбачені кримінальним законом суспільно небезпечні діяння, які посягають на господарську діяльність за відсутністю цілі послаблення чи підризу економічної основи України.

Залежно від безпосереднього об'єкта господарські злочини поділяються на групи:

1. злочини у сфері кредитно-фінансової, банківської і бюджетної систем України (статті 201, 210, 211, 212, 212-1, 220-1 КК);

2. злочини у сфері підприємництва, конкурентних відносин та іншої діяльності господарюючих суб'єктів (статті 205-1, 206, 206-2, 209-1, 229, 232 КК);

3. злочини у сфері банкрутства (статті 219 КК);

4. злочини у сфері використання фінансових ресурсів та обігу цінних паперів (статті 222, 222-1, 223-1, 223-2, 224, 232-1, 232-2 КК);

5. злочини у сфері обслуговування споживачів (стаття 227, 229 КК);

б. злочини у сфері приватизації державного та комунального майна (стаття 233 КК) [53].

Під **грошовою системою держави** необхідно розуміти врегульовану нормами права сукупність форм та методів планомірної організації грошового обігу на її території. Тобто грошова система, будучи державно-правовою формою організації грошового обігу, забезпечує належне законодавче регулювання.

Грошова система, як складне соціальне явище, **складається** з низки взаємопов'язаних елементів (ланок), які історично змінюються. Такими елементами (ланками) є: грошова одиниця, види грошових знаків, що наділені державою платіжною силою, порядок емісії грошей та її забезпечення, правовий режим валютних цінностей, статус національної та іноземних валют, форми і режими готівкового та безготівкового грошового обігу, масштаб цін, державні органи, які регулюють і контролюють грошовий обіг (особливості організації регулювання грошового обігу).

Зміст грошової системи розглядають як внутрішню організаційно-правову форму грошового обігу. При цьому грошова система нараховує два блоки елементів:

1. Функціональні елементи грошової системи:

а) грошова одиниця України (національна валюта); б) масштаб цін;
в) види державних грошових знаків, що мають статус єдиного законного платіжного засобу на території України.

2. Організаційні елементи грошової системи: а) організація готівкового обігу;

б) організація безготівкового обігу;

в) сукупність державних органів, що здійснюють управління грошовим обігом України [122].

Необхідно зазначити, що саме організаційні елементи грошової системи знаходяться в групі ризику корупційних посягань.

Банківська система є законодавчо визначеною, чітко структурованою сукупністю різних за організаційно-правовою формою та спеціалізацією кредитно-фінансових установ. Банківська система України складається з Національного банку України та інших банків а також філій іноземних банків, що створені і діють на території України відповідно до положень банківського законодавства [70, с. 546].

Суб'єктами вчинення корупційних злочинів у банківській сфері є:

1. Злочини, що вчинюються не працівниками банківських установ, а іншими особами: шахрайство (ст. 190 КК); заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою (ст. 192 КК); шахрайство з фінансовими ресурсами (ст. 222 КК); службове підроблення (ст. 366 КК).

2. Злочини, що вчинюються службовими особами банку: привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК); легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209 КК); шахрайство з фінансовими ресурсами (ст. 222 КК); розголошення комерційної, банківської таємниці (ст. 232 КК); службове підроблення (ст. 366 КК); прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК).

3. Злочини, що вчинюються організованими групами, до складу яких належать як сторонні особи, так і працівники банку: шахрайство (ст. 190 КК); порушення порядку ведення реєстру власників іменних цінних паперів (ст. 223-2 КК).

Окрім цього, залежно від виду банківських послуг виокремлюють: злочини, що вчиняються при проведенні розрахункових, кредитних, валютних операцій, операцій з цінними паперами тощо [54].

Чинники, що сприяють вчиненню корисливих злочинів у сфері банківської діяльності:

- соціально-економічні:
- спад виробництва;
- неплатоспроможність підприємств;
- пріоритет кредитування посередницьких фірм;
- значні фінансові потоки йдуть не на рентабельні виробничі програми, а на обслуговування посередницьких операцій;
- криміналізація суспільно-економічних відносин;
- концентрація капіталів у тіньовому секторі економіки.
- організаційно-управлінські:
- недостатня кількість фахівців у банківській сфері;

□ відсутність чіткої концепції взаємодії комерційних банків з НБУ, правоохоронними органами та іншими контрольними державними структурами;

□ створення сприятливого середовища для зловживань та можливість уникнення відповідальності за наявності змови підприємців з банківськими працівниками;

□ нормативно-правові:

□ декларативність та порадицький характер нормативних актів у банківській сфері;

□ відсутність механізму виконання та застосування цілої низки правових норм;

□ посилення у нормах до чинного законодавства нерідко формальні та умовні, оскільки не відпрацьовані взагалі;

□ протиріччя у нормативній базі;

□ питання, що повинні комплексно врегульовуватися нормативними актами, нерідко приймаються розпорошено, що призводить до зміни правил фінансово-господарської діяльності. В Україні законодавством передбачено можливість витратити державні кошти прозоро з максимальною економією та ефективністю, забезпечуючи добросовісну конкуренцію серед претендентів на укладення державних контрактів. Таку можливість гарантує Закон України «Про здійснення державних закупівель» [91], яким урегульовано питання проведення конкурентних торгів серед учасників на постачання товарів, виконання робіт чи надання послуг за державні кошти.

Проте саме в цій сфері – **фактично публічних фінансів** – держава і зазнає найбільших збитків через корупцію, у результаті порушення основних принципів торгів за державні контракти. Наприклад, одна із найбільш поширених корупційних схем – це «відкати», коли державним службовцям, які відповідають за проведення закупівлі, компанія учасника торгів обіцяє грошову винагороду в разі, якщо вони забезпечать її перемогу на торгах. Держава відразу зазнає збитків з двох сторін: по-перше, обіцяна грошова винагорода, як правило, компенсується збільшеною вартістю контракту, що, відповідно, тягне за собою надлишкове витрачання державних коштів; а по-друге, в цьому випадку не гарантується якість закупленого товару чи виконаних робіт або наданих послуг, що також буде компенсовано за рахунок державних коштів.

Інша **корупційна схема в державних закупівлях** пов'язана із заниженням ціни учасника, який претендує на перемогу, і в результаті

оголошених торгів визначається переможцем претендент з найнижчою ціною, а по факту його ціна не забезпечить відповідне постачання та вимагатиме або в результаті розірвання укладеного з ним договору, або збільшення вартості контракту вже менш прозорими шляхами ніж це відбувається при конкурентних торгах. У будь-якому випадку державний замовник торгів зазнає надлишкових фінансових витрат, що фактично є збитками, завданими державному бюджету.

Водночас значних збитків зазнають державні замовники в разі блокування конкурсних торгів, коли відбувається фіктивне оскарження торгів для їх зриву чи подаються фіктивні пропозиції учасників конкурсних торгів з метою приведення процедури до відміни. Обидва напрямки супроводжуються головною ідеєю *лобіювання інтересів конкретного учасника*, але в кожному випадку зрив торгів і відстрочення поставок впливає на фінансовий стан державного замовника, а відповідно, і на державний бюджет [62].

Іншим напрямком прояву корупційних явищ є неефективне використання бюджетних коштів, зокрема при розподілі державних замовлень та пільг, що ще більше ускладнює бюджетні проблеми країни. Крім того, коли державні замовлення виконуються організаціями «рекомендованими» зі сторони чиновника, що відповідно отримав винагороду від такої організації, є вірогідність великого ризику неякісного виконання таких замовлень, що в результаті знову ж таки «відшкодовується» за рахунок державних коштів.

Як правило, навіть державні субсидії спрямовуються на ті сфери, в яких уже розвинуто корупційні схеми, нехтуючи потребами тих державних програм, де фінансування дійсно потрібне.

Якщо проаналізувати *всі вищерозглянуті моменти корупційних явищ*, то розуміємо, що основний їх негативний вплив на фінансову систему країни відбувається з боку зменшення податкових надходжень і втрат державних коштів у вигляді збитків, або у вигляді надлишкових витрат з боку держави [34].

Наслідком таких «державних витрат» є відсутність фінансування соціальної сфери, а відповідно, підрив авторитету влади, посилення зневіри у здатність влади встановлювати, контролювати та дотримуватися вимог законодавства, зі сторони економічного розвитку країни погіршується інвестиційний клімат, результатом чого є не вирішення проблем подолання спаду виробництва, оновлення основних фондів, розширюються масштаби корупції в неурядових організаціях (на фірмах, підприємствах, в громадських

організаціях), що призводить до зменшення ефективності їхньої роботи, а відповідно, знижується ефективність економіки країни загалом [47, с. 1-6].

Корупція у бюджетних правовідносинах – це використання суб'єктами цих відносин та учасниками бюджетного процесу свого службового становища, перевищення владних повноважень для неправомірного збагачення як власного, так і групового (колективного). Йдеться про особисте збагачення особи (групи осіб), а також про те, що неправомірні дії службової чи посадової особи призводять до неправомірного надходження коштів на рахунки бюджетних установ, розпорядників та одержувачів бюджетних коштів.

До основних факторів, які сприяють розвитку корупції в органах публічної влади у бюджетному процесі в Україні, можна віднести такі:

1) законодавчі проблеми (наприклад, несвоєчасне прийняття закону про Державний бюджет України та рішення про місцеві бюджети, у результаті чого розподіл коштів протягом періоду, коли відсутній щорічний акт про бюджет, практично залежить від волі певних посадових осіб);

2) непрозорість прийняття та виконання актів про бюджет (законодавство передбачає відкритість бюджетного процесу, існують таємні видатки, у певних місцевих органах складається тенденція до зникнення чи знищення певних документів, зокрема, суворої звітності);

3) неналежний рівень притягнення до адміністративної та кримінальної відповідальності посадових осіб за вчинені ними правопорушення;

4) обмеженість участі громадськості у бюджетному процесі та практичне неврахування думки громадян щодо вирішення тих чи інших фінансово-бюджетних проблем;

5) лобіювання та підтримка у Верховній Раді України інтересів окремих політичних груп [71].

Під час бюджетного планування учасники бюджетного процесу, які мають владні повноваження, лобіюють власні (чи колективні) інтереси, має місце конкурентна боротьба за бюджетні ресурси.

Корупційні діяння мають місце на стадії виконання бюджету, а саме під час фактичного розподілу та використання бюджетних коштів. Наприклад, профільний комітет заявляє про необхідність збільшення асигнувань і є відповідна підтримка (приміром, уряду, мера), тоді головним антикорупційним питанням є те, наскільки обґрунтована певна об'єктивна заявка і на скільки ефективно використовуватимуться додаткові кошти. Можливості для корупції є і при внесенні депутатських поправок до актів про

бюджет, при цьому «найбільша небезпека» – це так звані «колективні поправки», засновані на взаємній підтримці депутатів без реального глибокого аналізу таких поправок.

На стадії виконання бюджету корупційним діям сприяє:

1) видаткові статті носять загальний характер, у них відсутні чіткі критерії розподілу ресурсів. Тут має місце суб'єктивне рішення розпорядника коштів щодо напрямів і строків їх витрачання;

2) якщо для розпорядника чи одержувача бюджетних коштів важливими є строки отримання (перерахування) коштів, з чим пов'язується виконання певних дій. Проблемою є закладення у бюджеті відповідних видатків, а ще більшою проблемою – отримання відповідних коштів. Якщо у розписі бюджету прямо не передбачено квартал, у якому мають бути проведені відповідні перерахування, то це значно підсилює зацікавленість особи, яка визначає період перерахування, у забезпеченні цього у строки, необхідні розпоряднику чи одержувачу.

До фінансово-кредитної системи необхідно віднести злочини, вчинені посадовою особою підприємства, установи (у т. ч. банківської), організації, якою порушено встановлений законодавством порядок обігу коштів, валютних цінностей та порядок надання і використання кредитів при здійсненні:

- страхування, у тому числі державного;
- пенсійного забезпечення, у тому числі державного та недержавного;
- недержавного управління фінансовими ринками;
- біржових операцій з фондовими цінностями;
- банківської діяльності.

Особливість вчинення злочинів у кредитно-фінансовій сфері полягає в тому, що вони характеризуються:

- 1) значним розміром заподіяної матеріальної шкоди;
- 2) високим рівнем латентності злочинів;
- 3) використанням банківської системи для витоку незаконно здобутих капіталів за кордон та відмивання коштів, здобутих злочинним шляхом;

4) безпосереднім зрощування діяльності організованих злочинних угруповань із посадовими особами у кредитно- фінансовій сфері;

5) поширенням корупційних діянь.

Корупційні дії у кредитно-банківському секторі найчастіше **проявляються** у вигляді:

- сприяння щодо надання згоди та підтримки у створенні фіктивних підприємницьких структур (переважно «біля» великих підприємств) для «перекачування» засобів з цих підприємств на рахунки новостворених фірм (ст. 205 КК);
- укладання збиткових для держави комерційних угод (оренди, купівлі-продажу, поставки тощо);
- надання банківських гарантій без достатніх реальних відповідних зобов'язань;
- інвестування комерційних структур за рахунок державного бюджету (ст. 210 КК);
- надання кредитів та позик з метою їх подальшого привласнення (ст. 209 КК);
- особистого сприяння злочинцям, зокрема шляхом протидії розслідуванню (розголошення службової інформації, фальсифікація матеріалів, що викривають злочинців, тиск на органи розслідування тощо).

Основними **причинами**, що сприяли зростанню злочинів у сфері **банківського кредитування**, стали:

- неправомірне поведінка банківських посадових осіб (отримання неправомірної вигоди тощо).
- надприбуток від вчинення злочину;
- наявність ділових відносин між потерпілим і розкрадачем у минулому;
- невиконання потерпілим своїх зобов'язань;
- неналежне виконання посадовими особами банку своїх обов'язків;
- недосконалість чинного законодавства, яке регламентує порядок повернення кредитних коштів;
- неналежна перевірка особи позичальника;
- участь у вчиненні злочину посадових осіб банку;
- достатній термін для приховування та знищення слідів злочину;
- висока латентність вчинюваних злочинів;

□ непрофесійність працівників правоохоронних органів з виявлення та розкриття таких злочинів;

□ недосконалість чинного законодавства системи [29].

Пріоритетними напрямками перетворення банківської системи, на наш погляд, повинні стати:

□ розроблення та оперативне впровадження нормативної бази попереджувального характеру щодо можливих правопорушень;

□ підготовка кваліфікованих кадрів, формування на їх основі кадрової основи кредитно-фінансової системи;

□ створення дієвої системи обліку і контролю діяльності кредитно-фінансових установ;

□ реалізація переваг інформаційних технологій, освоєння нових комунікаційних мереж і систем, впровадження ефективних систем захисту банківської інформації;

□ розроблення і реалізація заходів державного регулювання, адекватних вимогам забезпечення стійкого розвитку банківської системи [29].

Господарська діяльність – це будь-яка діяльність, в тому числі підприємницька, пов'язана з виробництвом та обміном матеріальних і нематеріальних благ, що виступають у формі товару.

Під *господарською діяльністю в Господарському кодексі України* розуміється діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність (ст. 3 ГК України) [21].

Одним із видів господарської діяльності є підприємницька діяльність – самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність із метою досягнення економічних та соціальних результатів та одержання прибутку [21].

В.О. Навроцький конкретизує систему господарювання, яка включає в себе: 1) сукупність галузей виробництва і праці, в яких створюється суспільний продукт, та в яких відбувається його розподіл та обмін. Це промисловість, сільське господарство, транспорт, зв'язок, торгівля, обслуговування тощо; 2) принципи, на основі та з використанням яких

функціонують окремі галузі виробництва, праці та народне господарство в цілому [67, с. 8].

До суб'єктів злочинів вчинених у сфері господарської діяльності можуть бути віднесені лише ті особи, які реалізують цивільну правосуб'єктність суб'єкта господарювання – юридичної особи. Тому до таких суб'єктів належать: 1) наймані працівники, які виконують трудову функцію на підприємстві, коли ця функція пов'язана з виконанням функцій управління юридичною особою; 2) засновники, учасники (власники) суб'єкта господарювання юридичної особи; 3) члени вищого органу управління юридичної особи – загальних зборів учасників (засновники, співзасновники); 4) інші службові особи суб'єкта господарювання, які входять до складу виконавчого органу суб'єкта господарювання.

Злочини у сфері господарської діяльності О. О. Дудоров пропонує класифікувати таким чином: 1) злочини проти порядку обігу грошей, цінних паперів, інших документів (статті 200, 223- 1, 223-2, 224, 232-2 КК); 2) злочини проти системи оподаткування (статті 212, 212-1 КК); 3) злочини проти системи

бюджетного регулювання (статті 210, 211 КК); 4) злочини проти порядку переміщення предметів через митний кордон України (ст. 201 КК); 5) злочини проти порядку зайняття підприємницькою та іншою господарською діяльністю (статті 205, 209-1, 213 КК); 6) злочини проти прав і законних інтересів кредиторів (статті 218-1, 219, 220-1, 220-2, 222 КК); 7) злочини проти добросовісної конкуренції і антимонопольної діяльності (статті 206, 229, 231, 232 КК) [50, с. 221].

Детермінанти злочинів у сфері господарської діяльності та діяльності підприємств:

- система створення і функціонування фіктивних підприємницьких і комерційних структур, порушення порядку зайняття підприємницькою діяльністю;
- нерегульованість діяльності господарської сфери;
- корумпованість господарської сфери;
- неналежне нормативно-правове забезпечення господарської діяльності та діяльності підприємств.

3. Корупційні злочини у діяльності правоохоронних органів.

Конституція України (ст. 1) проголошує Україну правовою державою, в якій одним із головних завдань є створення реального та діючого механізму захисту прав, свобод і охоронюваних законом інтересів фізичних та юридичних осіб [44]. Центральне місце в сфері правового захисту в державі посідають правоохоронні органи.

Правоохоронна діяльність розглядається як вид державної діяльності, яка здійснюється з метою охорони права спеціально уповноваженими державними органами шляхом застосування юридичних заходів впливу в точній відповідності із законом і за неухильного дотримання встановленого порядку [82].

Правоохоронні органи є ключовою ланкою системи діяльності держави, що впливає на життя громадян, їх права та свободи.

До правоохоронних органів в Україні можна виокремити такі державні органи, або їх підрозділи, що здійснюють правоохоронні функції, а саме: *суд; органи прокуратури; органи служби безпеки; Військова служба правопорядку у Збройних Силах України; Служба зовнішньої розвідки України; органи охорони державного кордону; органи Державної фіскальної служби; органи і установи виконання покарань; слідчі ізолятори; органи Державної аудиторської служби; органи рибоохорони; органи державної лісової охорони; Національне антикорупційне бюро; Національне бюро розслідувань; Антимонопольний комітет України; Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку; Управління державної охорони України; Державна санітарно-епідеміологічна служба; Державна екологічна інспекція; Державна інспекція ядерного регулювання України; органи захисту прав споживачів; Державна архітектурно-будівельна інспекція України; нотаріат; виконавча служба.*

Цей перелік не є вичерпним, він змінюється в залежності від утворення, ліквідації, реорганізації тих чи інших органів. Правильним є підхід до віднесення того чи іншого органу до складу правоохоронних за ознаками, що полягають у безпосередньому здійсненні правоохоронної діяльності. Серед яких можна виділити:

□ органи, головним і основним призначенням яких є правоохоронна діяльність (наприклад, МВС);

□ органи, які поряд з іншими видами діяльності, провадять правоохоронну (наприклад, Держсанепідслужба);

□ органи, окремі підрозділи яких створені виключно у правоохоронних цілях (наприклад, Управління боротьби з митними правопорушеннями).

Незважаючи на широкомасштабні заходи правоохоронних структур щодо самоочищення цих органів від співробітників, які вчиняють правопорушення корупційного характеру необхідно враховувати, що даний вид злочинів є латентним.

Суб'єктів правоохоронної системи залежно від порядку їх створення можна **поділити на:**

□ суб'єкти, що діють у сфері публічного права (створюються розпорядчим актом органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, порядок утворення та правовий статус яких встановлюються Конституцією України та законом);

□ суб'єкти, що діють у сфері приватного права (створюються фізичними або юридичними особами з метою охорони приватних, групових інтересів на підставі установчих документів (якщо законом не встановлений інший порядок) та спеціального дозволу держави, порядок утворення та правовий статус яких встановлюються Конституцією України та законом). Залучені в корупційні схеми

окремі співробітники правоохоронних, наглядових та контролюючих органів, які займають керівні посади, здатні паралізувати оперативно-розшукову, слідчу діяльність, зруйнувати зусилля професійних колективів, посилити недовіру громадян країни до органів влади, привести до втрати її авторитету і престижу державної служби.

Поширення корупції в правоохоронних органах, пов'язане з обставинами: 1) правоохоронні органи – найбільш чисельна структура; 2) їх сфера діяльності доволі різноманітна і пов'язана із здійсненням контролю за дотриманням норм законодавства у різних сферах (безпека дорожнього руху, торгівля, міграція населення, охорона громадського порядку, в тому числі превенція правопорушень), в яких порушуються права і свободи громадян; 3) наявність корупції сприяє відсутності належного правопорядку, що знижує «престиж» державного управління.

Питання визначення причин та умов, які зумовлюють корупційні прояви серед працівників правоохоронних органів, тісно пов'язане з тими, які характерні для всіх категорій працівників державного апарату.

Корупцію, в діяльності правоохоронних органів можна класифікувати:

□ залежно від посадового становища і обсягу повноважень суб'єктів корупційних відносин корупція поділяється на: низову (корупцію серед рядового складу) і верхівну (корупцію серед середнього, старшого і вищого начальницького складу);

□ залежно від періодичності вчинення корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, діяння можна поділити на: систематичні і епізодичні;

□ залежно від активності суб'єктів корупційних дій, корупцію можна поділити на активну і пасивну;

□ за спрямованістю корупційних дій, корупцію можна поділити на горизонтальну і вертикальну.

До корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень у сфері діяльності правоохоронних органів належать:

– використання свого статусу а також заснованих на ньому можливостей для втручання в діяльність інших державних і недержавних органів;

– надання не передбачених законодавством переваг фізичним або юридичним особам під час підготовки і прийняття рішень різного роду питань, що входять в компетенцію співробітника правоохоронної системи;

– участь як повірений або представник третіх осіб у справах органу, в якому даний співробітник перебуває на службі, або у справах органів, підпорядкованих співробітнику, або у справах органів, діяльність яких контролюється (перевіряється) співробітником правоохоронного органу;

– використання співробітниками правоохоронних органів в особистих або в інтересах третіх осіб службової та іншої інформації, отриманої при виконанні службових повноважень;

– вимога від фізичних та юридичних осіб інформації, надання якої цими особами не передбачено законами та іншими нормативно-правовими актами;

– незаконне або необґрунтоване створення перешкод фізичним і юридичним особам в реалізації їх прав і законних інтересів.

Корупція в правоохоронних органах є загрозою для основ національної безпеки держави, перешкоджає розвитку інститутів демократії і громадянського суспільства та реалізації громадянами своїх конституційних прав у сфері освіти, охорони здоров'я, соціального забезпечення, майнових відносин.

Наявність корупції в правоохоронній системі сприяє розвитку організованої злочинності, створює основу для тероризму, перешкоджає реалізації державно-правових реформ.

Разом з тим, корупція перешкоджає надходження в економіку держави іноземних інвестицій, стимулює відтік національного капіталу за кордон, створює загрозу правопорядку і безпеки держави.

Проблема корупції в правоохоронних органах є складною, багатоаспектною та вимагає більш принципового і виваженого підходу щодо запобігання та протидії цьому негативному явищу. Крім того, боротьба з корупцією в Україні характеризується здебільшого активністю правоохоронних органів, але не ефективністю її подолання. На підставі зазначеного доцільно говорити про необхідність **заходів як з подолання корупції в самій правоохоронній системі, так і вдосконалення діяльності правоохоронних органів з протидії корупції.** До таких заходів належать:

- проведення інвентаризації та ревізії системи правоохоронних органів з метою ліквідації необґрунтованого дублювання функцій і повноважень;
- посилення спеціалізації правоохоронних органів, що веде до підвищення професіоналізму їх працівників;
- підвищення рівня соціального забезпечення працівників правоохоронних органів при одночасній оптимізації їх чисельності та посиленні їх відповідальності;
- підвищення рівня технічного забезпечення правоохоронних органів і впровадження в їх роботу сучасних інформаційних технологій;
- інтегрування національних правоохоронних органів у міжнародні антикримінальні групи;
- організація стажувань українських фахівців у країнах, де були успішно реалізовані програми боротьби з корупцією [130].

До системи правоохоронних органів належить Державна фіскальна служба України (далі – ДФС). Вдосконалення антикорупційного законодавства України, утворення нових антикорупційних інституцій зумовлює зміни національної системи запобігання та протидії корупції, що, у свою чергу, вимагає врахування цих обставин і в організації діяльності ДФС, створення нових відомчих ефективних механізмів зниження рівня корупції, забезпечення умов для добросовісної поведінки осіб, уповноважених на виконання функцій держави.

Запобігання корупції в органах ДФС є одним із завдань державної політики, оскільки існуючі прояви корупції негативно впливають на рівень надходжень грошових коштів до державного бюджету, на ефективність діяльності фіскальних органів, їх рейтинг, взаємовідносини з платниками податків тощо.

Суб'єктами відповідальності за корупційні правопорушення є:

- посадові та службові особи органів ДФС;
- особи рядового і начальницького складу податкової міліції.

Відповідно до законодавства України діяльність ДФС спрямована на запобігання, виявлення, а в окремих випадках – здійснення заходів щодо припинення корупційних правопорушень, відновлення порушених прав чи інтересів фізичних та юридичних осіб, інтересів держави, а також на інформаційне і науково-дослідне забезпечення здійснення заходів щодо запобігання і протидії корупції, на міжнародне співробітництво у цій сфері.

У структурі ДФС діє уповноважений підрозділ (Головне управління власної безпеки), який здійснює заходи щодо запобігання і протидії корупції в органах ДФС або бере участь у їх здійсненні у межах повноважень, визначених законами та іншими виданими на їх основі нормативно-правовими актами з іншими державними правоохоронними органами. Діяльність підрозділу базується на принципах системності при запобіганні та протидії корупції, розподілі функцій і відповідальності за покладені на нього завдання.

Основними антикорупційними заходами, які здійснює ДФС на постійній основі, відповідно до вимог чинного законодавства є [93]:

- обмеження щодо використання службових повноважень чи свого службового становища;
- обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності;
- обмеження щодо одержання подарунків;
- запобігання одержанню неправомірної вигоди або подарунка та поводження з ними;
- обмеження спільної роботи близьких осіб;
- спеціальної перевірки щодо осіб, які претендують на зайняття посад, пов'язаних із виконанням функцій держави в органах ДФС;

- обмеження після припинення діяльності, пов'язаної з виконанням функцій держави в органах ДФС;
- фінансового контролю;
- додержання вимог закону та етичних норм поведінки державних службовців органів ДФС;
- запобігання та врегулювання конфлікту інтересів;
- захисту осіб, які надають допомогу в запобіганні і протидії корупції;
- заборони на одержання пільг, послуг і майна органами ДФС;
- прозорості та доступу до інформації.

Доцільним є вирішення питання щодо впровадження, в межах компетенції ДФС, цілеспрямованої нейтралізації соціальних та економічних чинників відомчої корупції та запровадження Програми протидії та запобігання корупції у фіскальних органах на 2016–2020 роки відповідно до міжнародних антикорупційних стандартів та вимог чинного законодавства України.

4. Корупційні злочини у політичній сфері.

Політична сфера – галузь суспільного життя, яка охоплює політичні відносини суспільства, діяльність її суб'єктів, яку утворюють взаємовідносини великих соціальних груп верств, націй і держав, громадсько-політичних організацій, рухів і сил з приводу вирішення різних політичних проблем як у середині країни, так і за її межами [129].

Суб'єктами політичної корупції можуть бути особи чи групи осіб, які беруть участь у політичному процесі, мають або прагнуть набути повноваження приймати та/або реалізувати політичні рішення.

Крім того, до числа суб'єктів політичної корупції можуть бути віднесені й ті, що безпосередньо не беруть участі в політичному процесі, проте через свої функції, повноваження та ресурси мають можливості впливу на нього (як законного, так і ні).

У цьому контексті суб'єктами політичної корупції можуть бути представники судової гілки влади, правоохоронних органів, центральної виборчої комісії і виборчих комісій нижчих рівнів, а також фізичні особи – представники фінансово-промислової групи, які через фінансові та інші механізми здійснюють вплив на учасників політичного процесу.

Суб'єкти політичної корупції можуть бути як індивідуальними (окремі політики, посадові особи), так і колективними (політичні партії, депутатські фракції). У світовій антикорупційній практиці до суб'єктів політичної корупції можуть бути віднесені і державна бюрократія чи уряд певної країни в цілому. Та обставина, що суб'єктами політичної корупції можуть бути колективні суб'єкти, ускладнює вжиття санкцій проти них і, відповідно, боротьбу з цим явищем [81].

Політична корупція визначається *особливостями мотивації її суб'єктів*. Розрізняють *дві головні групи цілей політично корупційних дій*.

У першому випадку метою політичної корупції є особисте чи «групове» збагачення. Суб'єкти політичної корупції використовують політичну владу для привласнення публічних чи приватних ресурсів у спосіб, який може бути або не бути формально протизаконним, але є порушенням моральних норм і зобов'язань цих суб'єктів перед суспільством. Такий різновид політичної корупції в міжнародному обігу визначається термінами «накопичення» (accumulation) і «вилучення» (extraction).

Корупційні засоби щодо акумуляції і вилучення ресурсів:

- неправомірну вигоду та винагороди (гонорари), які беруться з приватного бізнесу; неналежне вилучення при здійсненні оподаткування та митних зборів;
- шахрайство та економічну злочинність;
- політично створені можливості для отримання вигоди;
- політично створені ринкові переваги для бізнесу, який перебуває у володінні політичних еліт;
- позабюджетні трансферти, маніпулювання у процесі приватизації;
- вилучення коштів на фінансування політичних партій і виборчих кампаній з публічних (державних) фінансів, приватного сектору та виборців.

У другому випадку метою політичної корупції є здобуття, збереження та/або розширення політичної влади. Суб'єкти політичної корупції можуть використовувати для досягнення таких цілей як цілком законні, так і незаконні та корупційні засоби, що охоплюють, зокрема:

- купівлю політичної підтримки та лояльності (купівля голосів, фаворитизм, клієнталізм, «патронажна політика»);
- маніпулювання контрольними, наглядовими, правоохоронними інституціями;

- купівлю певних рішень органів влади;
- використання публічних коштів для фінансування політичних партій і виборчих кампаній, використання для цього приватних коштів в обмін на обіцянку створення переваг для підприємницької діяльності чи доступу до публічних ресурсів у разі отримання влади та ін.

У цьому випадку політично корупційні дії здійснюються не лише суб'єктами, які мають політичну владу, але й тими, що прагнуть її отримати (в т. ч. опозицією). Це може здійснюватися на етапі виборчих кампаній, а також для «кооптації» позавладних суб'єктів в існуючу систему влади та інше [81].

Політична корупція – це *нелегітимне використання учасниками політичного процесу та носіями публічної влади їх можливостей і повноважень з метою отримання особистих чи групових вигод*. При цьому, вигода може мати будь-який характер – від безпосередньо матеріального до символічного (влада заради влади, соціального престижу тощо), а механізми використання повноважень (можливостей) можуть набувати протиправних форм.

Водночас, специфіка політичної корупції як явища не дає можливості чітко кваліфікувати деякі дії чи наміри політичних сил як політично корупційні, а лише припускати можливість наявності в них політично корупційних мотивів (насамперед, маючи на увазі такі цілі політичної корупції, як збереження чи розширення влади).

Враховуючи викладене вище, слід зазначити, що **політична корупція** має більш прихований та варіантний характер і не завжди є очевидною для пересічного громадянина.

Небезпечність політичної корупції пов'язана, з тим, що вона призводить до принципових ціннісних зсувів у системі

«засіб-ціль». В демократичній державі (навіть за умов так званої часткової демократії) досягнення стратегічних і тактичних політичних цілей у системі державно-правових відносин передбачає застосування певних нормативно визначених засобів. Політична корупція призводить як до застосування не передбачених законом засобів, так і до переслідування корисливих (особистих, групових, кланових) цілей. Більше того, часто піддається обговорення не сам факт корисливої мотивації, а спосіб його здійснення (наприклад, пряме втручання у компетенцію того чи іншого суб'єкта політики або тиск на політичних опонентів).

Основними чинниками, що сприяють поширенню політичної корупції є:

- низький рівень політичної культури суспільства, його невідповідність досягнутому формальному рівню демократії;
- надмірне й активне втручання держави в економіку й приватне життя громадян, що призводить до ослаблення ринкових регуляторних механізмів, підміні їх жорстким нормативним регулюванням держави;
- непрозорість системи державного управління, процесів реалізації політики та прийняття рішень на національному, регіональному й місцевому рівнях.

Враховуючи вищезазначене, можна зробити висновки:

□ політична корупція в системі державного управління – це використання посадовими особами, наділеними повноваженнями приймати політико-адміністративні рішення, відповідних важелів впливу з метою подальшого отримання політичних та соціально-економічних дивідендів (ренти) у сфері виборчого, конституційного, законотворчого, приватизаційного, бюджетного процесів, реалізації кадрових повноважень, лобювання корпоративних та приватних інтересів тощо;

□ до основних механізмів протидії політичній корупції, які можуть застосовувати у своїй діяльності інститути громадянського суспільства, слід віднести моніторинг діяльності органів влади, захист прав та свобод громадян, забезпечення інформаційної відкритості в суспільстві стосовно стану корупції та результативності антикорупційних заходів, організацію просвітницької роботи з населенням та окремими соціальними групами, сприяння підвищенню рівня життя населення.

□ інституційне об'єднання громадських організацій може стати ефективним механізмом протидії політичній корупції, оскільки це дозволить спільно займатися просвітницькою діяльністю, формувати громадську думку стосовно проблем політичної корупції, а також бути єдиною силою на підтримку антикорупційних ініціатив. Крім того, громадські організації повинні мати право законодавчої ініціативи [120, с. 85-86].

Корупція, як частина злочинності, пов'язана з іншими її видами. Це не просто взаємозв'язок і взаємовплив – корупція активно сприяє іншим злочинам. Тому можна простежити такі зв'язки між корупцією і злочинністю:

□ корупція і організована злочинність: неправомірна вигода і підкуп поряд з шантажем і залякуванням допомагають злочинним організаціям

проникнути в легальний бізнес і політику, уникнути залучення їх членів до кримінальної відповідальності, безкарно вчиняти злочини протягом багатьох років; організована злочинність не може існувати без корупції;

□ корупція і податкова злочинність: корумповані чиновники отримують неправомірну вигоду, щоб не стягувати податки або стягувати їх в значно менших обсягах;

□ корупція і митна злочинність: митні чиновники отримують неправомірну вигоду, щоб знизити розміри митних зборів;

□ корупція, привласнення та розтрата: особи, які пропонують неправомірну вигоду іноді запозичують необхідні суми грошей, які знаходяться в їх розпорядженні в силу службової (посадової) положення; за допомогою неправомірної вигоди можуть уникнути відповідальності ті, хто здійснює привласнення та розтрата;

□ корупція і необережна злочинність: наприклад, за надання неправомірної вигоди отримують дозволи використовувати матеріал, що не підходив для будівництва згідно нормативам;

□ корупція, пов'язана з іншими видами злочинів, наприклад із вчинюваними в сфері економічної діяльності [3].